

Il-Perit Ĝuże' Bonnici u t-Tempju Monumentali tan-Nadur

F'għeluq il-Mitejn u Hamsin sena mill-bidu tal-bini ta' dan it-Tempju

Perit Edward Scerri

Hafna huma dawk li jibqgħu imsaħħrin bl-armonija fl-arkitettura u fid-dekorazzjoni tal-Bażilika Kollegġjata ta' San Pietru u San Pawl hekk kif jilmħu dan it-tempju minn barra u daqshekk ieħor kif jammirawh minn ġewwa. Pero` haġa li napprova nagħmel meta noqghod nosserva u nixtarr dan il-bini tabilhaqq monumental, specjalment min-naħha ta' barra, hija dik li nimmaġina dan il-bini mingħajr iż-żidiet li sarulu fil-bidu tas-seklu għoxrin, liema żidiet jaḡtuh l-armonija arkitettonika u ekklettika li fih illum. Ghax forsi huma ftit dawk li meta jaraw dan il-monument arkitettoniku jintuwixxu jew ikunu jafu li din il-binja storika kienet bil-wisq differenti minn kif tidher illum meta ġiet imbiera fis-sena 1804. Il-knisja preċedenti (li hija parti integrali mill-knisja ikbar u isbaħ tal-lum) kienet iż-ġhar u mneżzgħha meta komparata ma' dik tal-lum. Pero` certament li b'daqshekk ma kinitx iż-żidjer inferjuri. Fir-realta`, it-tempju monumentali li tbierek iktar minn mitejn sena ilu kien wieħed mibni skont l-idjoma arkitettonika ta' dak iż-żmien u kien jagħmel gieħ lill-Perit li ddisenjah, jiġifieri l-Perit Ĝuże` Bonnici.

Il-Perit Ĝuże` Bonnici twieled fl-1705 u miet fl-1779 fl-eta` ta' 74 sena. Bħala perit kelli karriera tassew illustri prinċipalment għaliex l-Ordni ta' San Ģwann kelli fiduċja kbira fih u fdalu diversi proġetti u karigi importanti. Huwa kien inginier sostitut tal-Commissari Domorum (Il-Kummissarji tal-Qasam tal-Bini tad-Djar). Kien ukoll eżaminatur ta' kandidati li kienu jaspiraw li jsiru periti agrimensori jew "land surveyors", jiġifieri dawk in-nies tekniċi li kienu inkarigati mill-kejl ta' proprijetajiet. Kien ukoll Capomastro delle Fortificazioni della Fondazione Cotoner kif ukoll membru tal-Monte di Redenzione li kienet dik il-fondazzjoni li kienet tieħu hsieb il-fidwa tal-ilsiera. Mill-1761 sa l-1779, jiġifieri sa meta miet, huwa kien Capomastro delle Opere li kienet it-tieni l-ogħla kariga fil-qasam tax-xogħliji pubbliċi.

Matul il-karriera rikka u rispettabbli tiegħu, il-Perit Ĝuże` Bonnici kien inkarigat minn numru ta' proġetti kbar. Dawn kien jinkludu t-tkomplijsa tal-Kastellanija fil-Belt Valletta li kienet ddisinjata u mibnija minn Francesco Zerafa. Huwa kien fdat bit-tkomplijsa ta' dan il-proġett sena biss qabel ma Zerafa miet fl-1758. Il-Kastellanija kienet kompluta

fit-23 t'Ottubru, 1760. Il-Perit Bonnici kien involut ukoll f'xogħliji kbar fil-Knisja ta' San Publiju fil-Furjana. Huwa kien responsabbli mit-tkabbi tan-navi ta' din il-knisja b'tul ta' kappellun. Huwa bena wkoll faċċata ġidha b'żewġ kampnari, liema faċċata kienet imbagħad sostitwita b'dik li hemm illum. Knisja oħra importanti li kienet disinjata u mibdija minnu kienet dik ta' Santu Wistin fil-Belt Valletta. Din tkompliet minn Antonio Cachia fl-1774.

Certament, kapolavur ta' Bonnici kienet il-Bini tad-Dwana f'Lascaris Wharf, il-Belt Valletta. Dan il-bini kien jikkumplimenta ferm l-imhażen tal-Ordni li nbnew matul ix-Xatt tal-Belt fuq l-istess naħha ta' dan il-palazz tad-Dwana u il-palazzi li nbnew fuq in-naħha l-oħra tal-Port il-Kbir matul ix-Xatt tal-Kottonera. Dawn il-binjet kienu xogħol l-aċwa periti u inginiera tal-Ordni bħal Buonamici, Blondel u Gafa`. Il-fatt li Bonnici ġie fdat bid-disinn ta' bini daqshekk importanti f'pożizzjoni tant

Ġuże' Bonnici
Arkitett tal-Knisja Parrokkjali tan-Nadur.

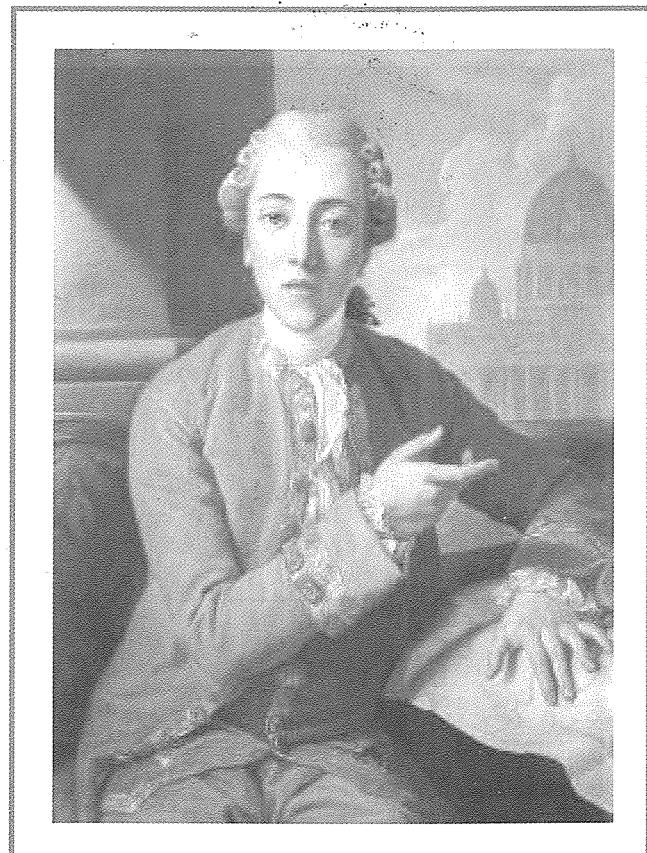
prominenti juri l-fiduċja li l-Ordni ta' San Ĝwann kellyu f'dan il-perit abbli. Wieħed irid iqis il-fatt li x-Xatt tal-Belt kien l-ewwel impressjoni li wieħed jieħu hekk kif jasal Malta. F'dawk iż-żminijiet kull min jasal Malta minn barra ried jidhol il-Port il-Kbir u bħalma llum l-ajruport huwa l-ewwel binja li tilqa` lil kull min jasal minn barra, hekk ukoll dakinar il-Bini tad-Dwana kien l-ewwel bini li kien jilqa` lil min ikun ġej minn art barranija. Dan kien bini simetru b'loggja ta' tliet arkati fuq quddiem, bini li kien jaċċentwa l-preżenza u l-influwenza barokka f'Malta f'dawk iż-żminijiet. Irridu niftakru li Bonnici għex fl-ahħar seklu tal-preżenza tal-Ordni ta' San Ĝwann f'Malta u f'dak is-seklu l-influwenza barokka f'pajjiżna kienet qawwija, influwenza li kienet ġejja princiċialment mill-Italja, specjalment minn Ruma u Sqallija.

Huwa diffiċli li f'dan l-artiklu nsemmi l-proġetti kollha li kien involut fihom il-Perit Bonnici. Tajjeb insemmi il-knisja ddedikata lil San Bartilmew u lill-Madonna tal-Bon Kunsill li tinsab ġo Hal Tarxien, knisja żgħira b'arkitettura mill-isbah li l-ewwel ġebla tagħha tqiegħdet fl-1764 bil-permess tal-Isqof Bartolomeo Rull. Din il-knisja ġiet ikkonsagrata fl-1797. Il-faċċata ta' din il-knisja hija relattivament originali għal pajjiżna. Hijha faċċata eleganti fl-istil tagħha għaliex l-erba' kantunieri li jagħlquha huma magħquda b'nofs tond, wieħed fuq kull naha tal-faċċata. F'dawn iż-żewġ nofs tond, jinsabu żewġ bibien kwadri mdawra bi gwarniċa wiesgħa u bi frontispizju fil-quċċata tal-bibien. Din il-faċċata fiha ċerta somiljanza mal-kappella ta' Sant' Antnin li tinsab f'Manoel Island fil-port ta' Marsamxett.

Ġuże` Bonnici kellyu sehem ukoll fid-disinn tal-

Il-Knisja Monumentali tan-Nadur qabel ma tkabbret fil-bidu tas-seklu għoxrin.

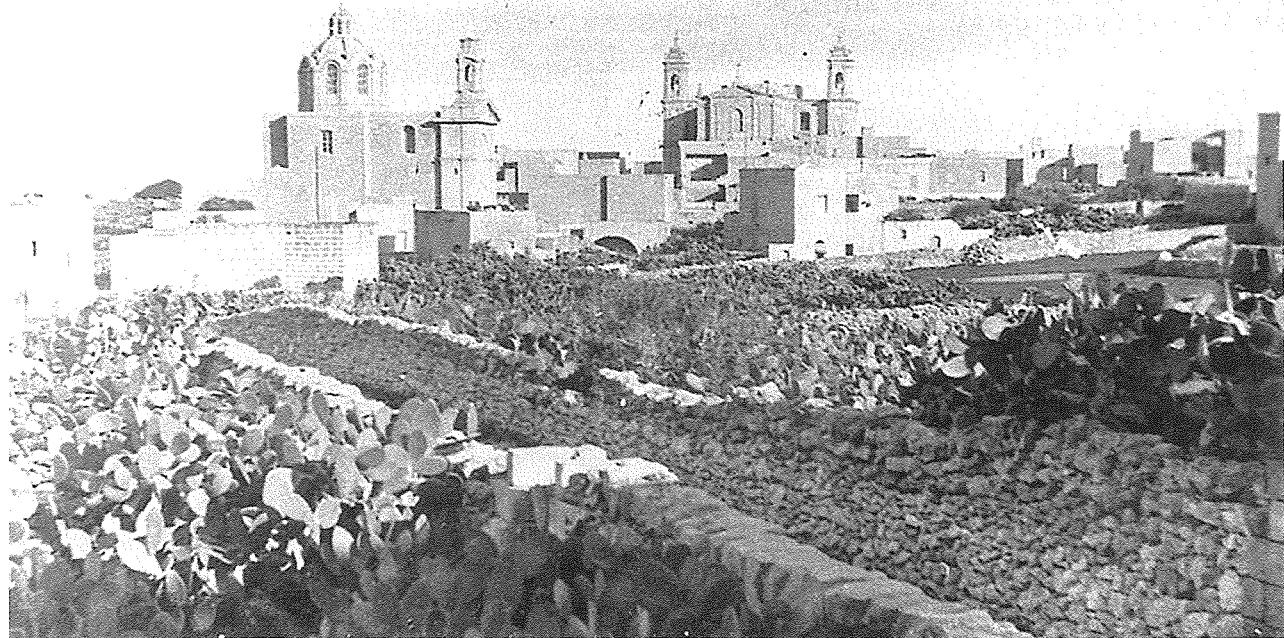
Il-kwadru tal-pittur Antoine De Favray li skont riċerka li saret riċentament hu mahsub li fil-tidher il-figura tal-Perit Ĝuże` Bonnici.

kappella ta' Santa Barbara fi Triq ir-Repubblika li min jaf kemm haddiema u studenti Ĝħawdexin semgħu l-quddies fiha. L-estern ta' din il-kappella kien iddisenjat mill-perit Taljan Romano Carapecchia, pero` peress li dan il-perit miet qabel ma l-kappella kienet lesta, id-disinn ta' ġewwa sar propru mill-Perit Bonnici. Id-disinn tal-intern iġiegħel lill-viżitatur iħares 'il fuq lejn il-koppla li hija mdawla bit-twiegħi tal-lanterna. Din il-kappella hija kapolavur tal-Barokk.

Il-perit Bonnici kellyu wkoll sehem fil-bini tal-Castellania li kien il-bini tal-Qrati tal-Ġustizzja fi żmien il-Kavallieri u li jinsab fi Triq il-Merkanti l-Belt Valletta. Dan il-bini inbeda fl-1757 mill-Perit Francesco Zerafa u tkompli minn Bonnici fl-1760. L-iktar element important tal-faċċata ta' dan il-bini huwa l-portiku li huwa inkurunat mill-gallerija li hija unika għal pajjiżna għall-fatt li tikkonsisti minn irħam tal-Carrara. Il-bieb li jaġhti għall-gallarija huwa element ferm elaborat u huwa inkwadrat minn pilastri Korinti u ssormontat minn frontispizju mhux magħqud. Hijha faċċata mimlija moviment u grandezza li huma sinonimi biss mal-barokk.

Knisja important fil-Belt Valletta li kienet iddisenjata mill-Perit Bonnici hija dik ta' Santu

View Yr. 1910 - Nadur, 2020

Il-Knisja Parrokkjali tan-Nadur qabel il-bini tal-Koppla, kif ukoll dik tal-Qalb ta' Ġesu` wara s-sena 1910.

Wistin li tinsab fi Triq l-Ifran. Is-sehem ta' Bonnici fi knisja daqshekk important tkompli tikkonferma r-rispett li kien igawdi dan il-perit fi żmienu. Il-knisja preżenti ddisenjata minn Bonnici nbniet flok wahda precedingi mibnija fl-1571 minn Ĝirolmu Cassar, liema knisja kienet žviluppat ħsarat strutturali. Il-knisja tal-lum inbniet fl-1765.

Minn riċkerka li għamlu Antoine Xuereb u l-kollega tiegħi il-Perit Conrad Thake, espert tal-Barokk Malti, kwadru li tpinga mill-artist magħruf Antoine De Favray (1706-1798) u li juri raġel bi pjanta f'idejha taċ-ċentru tal-Belt Valletta liebes elegantement, jiġi jkun li r-raġel li ppożza għal dan il-kwadru kien propriju l-Perit Bonnici. Dan huwa msahħħah mill-fatt li diversi element tal-kwadru juru li dan ir-raġel kien perit jew inginier jew xi figura oħra importanti li kellha x'taqsam mal-Belt Valletta.

Il-curriculum vitae tal-Perit Bonnici jikkonferma kemm in-Nadurin immexxija mill-Kappillan Dun Salv Galea riedu li jkun perit mill-aqwa li setgħu jsibu f'dawk iż-żminijiet li jkun inkarigat mill-proġett tal-knisja l-ġdida. Irrid insemmi li bixx wasal għall-pjanta tal-knisja l-ġdida tan-Nadur, il-Perit Guże` Bonnici għamel użu minn disinn li kien sar mill-kappuccin Fra Gużepp Grech li kien magħruf

bħala Ta' Qrolli u kien ġej mill-Isla. Grech kien midħla sew tad-disinn tal-knejjes tant li d-disinn ta' mill-inqas żewġ knejjes oħra li nbnew f'dawk iż-żminijiet kienu ġejjin mit-talent tiegħu. Dawn kienu l-knisja ta' Santa Barbara fil-Kalkara u l-knisja tal-Madonna tal-Grazzja li tifforma parti mill-kunvent tal-Kappuccini fir-Rabat, Ĝawdex. Forsi ftit jafu b'din il-konnessjoni fl-arkitettura tal-Bażilika tan-Nadur u l-Knisja tal-Grazzja tar-Rabat t'Għawdex.

L-influwenza barokka li kif diġa` semmejt kienet fl-aqwa tagħha fit-tieni nofs tas-seklu tmintax dehret ukoll fit-tempju monumentali tan-Nadur li tqiegħdet l-ewwel ġebla tiegħu fit-28 ta' Settembru, 1760. Dan kien tempju tassew kbir għal rahal li fl-1782 il-popolazzjoni tiegħu kienet ta' 1,851 skont *Status Animarum* ta' dik is-sena. Il-knisja l-ġdida kienet ferm ikbar minn dik ta' qabilha tant li nbniet madwar il-knisja l-qadima b'mod li l-knisja l-qadima baqgħet tintuża matul il-kors tal-bini tal-knisja l-ġdida. Biex wieħed iqabbel il-kobor taż-żewġ knejjes, biżżejjed nghid li l-knisja l-qadima kienet toqghod fit-tul tal-korsijsa tal-knisja l-ġdida. Il-knisja l-ġdida nbniet fuq l-istess post tal-knisja l-qadima principally għaliex dan huwa l-iktar punt għoli tan-Nadur, il-quċċata per eċċellenza tar-rahal u ma kien jagħmel sens li l-knisja tinbena

f'post ieħor iktar baxx. Barra minn hekk, dan kien diga` ċ-ċentru tar-rahal u ma kienx jagħmel sens li l-knisja l-ġdida tinbena lil hemm miċ-ċentru.

Hafna mill-ewwel xogħol kien jinvolvi l-bini tas-sagristija. Din hija l-istess sagristija li għandna llum. F'Meju 1781 is-sagristija kienet diga` lesta. Probabbli kienet is-sagristija li għiet kompluta l-ewwel. Dan ġara għaliex il-bini tas-sagristija l-ġdida kien lura mill-knisja l-qadima u għalhekk kien ittelef mill-inqas l-użu tal-knisja l-qadima matul l-eżekuzzjoni tal-proġett. Dan huwa kkonfermat mill-fatt li fl-1789 f'wahda mis-sagristiji kien hemm artal proviżorju biex fuqu jitqaddes il-quddies. Fl-istess sena anki l-kor kien komplut. Is-sagristija għandha biss difett wieħed li llum jinhass sew - dak li hija maqsuma f'zewġ partijiet separati mill-altar maġġur u l-kor, b'parti li qiegħda fuq in-naħha tat-tramuntana u l-parti l-ohra fuq in-naħha tan-nofsinhar. Għalhekk wieħed irid jaqsam minn quddiem l-altar maġġur biex imur minn sagristija għall-ohra. Dan għaliex m'hemm l-ebda passaġġ li ġihaddi minn wara l-altar maġġur.

Preġju kbir tal-knisja l-ġdida kien iz-zuntier spazzjuż u elevat li jdur ma' tliet naħat tal-knisja. Dan iz-zuntier ma jkomplix biss fuq in-naħha ta' wara tal-knisja, jiġifieri fuq in-naħha tal-lvant fejn hemm Pjazza l-Arcipriet Dun Martin Camilleri jew, kif nafuha aħjar, il-Pjazzetta. Meta sar it-tkabbir tal-knisja fil-bidu tas-seklu għoxrin skont id-disinn maestuż ta' Francesco Saverio Sciortino, dan iz-zuntier prattikament ma ntmessx. Għalhekk iz-zuntier li naraw illum huwa simili hafna ghazz-zuntier tal-knisja originali bl-istatwi ta' San Pietru u ta' San Pawl wahda fuq kull naħha tat-taraġ principali. L-unika differenza bejn iz-zuntier tal-knisja li tbierket fl-1804 u l-knisja tal-lum huma l-kantunieri tal-majjistral u tal-lbiċċ. Dawn kienu jidħlu l-ġewwa f'għamlia ta' kwadrant ta' cirku. Meta sar il-proġett tat-tkabbir u nbnew in-navi u l-faċċata l-ġdida tal-knisja bil-portiku li huwa uniku għal Għawdex, dawn il-kantunieri inhargu fit-tond 'il barra minflok thallew fit-tond 'il-ġewwa. Dan sar halli jiġi kkumpensat il-fatt li z-zuntier naqsitlu s-superfiċje tieghu meta sar dan it-tkabbir. Vantaġġ kbir ta' dan iz-zuntier kien li wassal biex ġew iffrankati hafna spejjeż fil-formazzjoni tal-oqbra. Irridu niftakru li f'dak iż-żmien kien għadu komuni hafna d-dfin fil-knejjes u kien hemm l-intenzjoni li jibqa` jsir id-dfin anke fil-knisja l-ġdida. Minhabba li l-knisja l-ġdida u z-zuntier tagħha nbnew elevati fil-konfront tal-art ta' madwarhom, ma kienx hemm il-ħtieġa li jithaffru l-oqbra fil-blat, iż-żda minflok dawn setgħu jinbnew 'il fuq mill-blat taht l-art tal-knisja. Il-pedamenti tal-knisja kien il-blat innifsu.

Il-Perit Bonnici kien tassew abbli fit-trattament estern tal-arkitettura tal-knisja. Biex wieħed japprezzza s-sbuhija barokka tal-knisja l-qadima, wieħed jista' jdur madwar il-Bażilika ta' llum minnaħha ta' barra filwaqt li jimmagħinaha mingħajr il-kappelluni tan-navi u l-kappelluni u l-portiku tal-faċċata. B'hekk wieħed jista' jara l-knisja barokka litteralment tielgha mill-art fil-maestosita` barokka tagħha. Bonnici ra li l-knisja kollha gwarniċjun tal-lavur bi proporzjonijiet massivi jdur madwar il-knisja fid-dawra kollha tagħha. Dan il-gwarniċjun inkludieħ kemm fil-livell tal-bejt kif ukoll f'nofs l-gholi tal-knisja, jiġifieri kemm fl-ewwel kif ukoll fit-tieni ordni. Iz-zokklu u l-pilastri kienu jispiċċaw kollha fil-kapitelli kemm fl-ewwel kif ukoll fit-tieni ordni. Il-lavur tal-gwarniċjuni bid-diversi mwieżeb tal-ilma tax-xita wieħed jista' jappreżżah illum hekk kif wieħed idur madwar il-knisja minn barra. Il-gwarniċjun finnofs tal-gholi tal-knisja tgħatta hafna minnu biż-żjieda tan-navi u l-faċċata minn Sciortino. Pero` Sciortino qagħad attent li jkompli dan il-gwarniċjun fin-navi u l-faċċata li żied. Dan għamlu għaliex bena fuq id-disinn ta' Bonnici, naturalment għaliex kellu baži soda fuqhiex jibni d-disinn tiegħu tat-tkabbir tal-knisja. Il-Perit Bonnici qagħad attent li l-knisja ġdida li pproġetta tkun waħda kompluta fid-disinn tagħha minn kull naħha tagħha. Ma tax biss importanza lill-faċċata tal-knisja imma qagħad attent li l-knisja tidher sabiha mill-ġnub u minnaħha ta' wara wkoll, tant li l-erba' lati tal-knisja kienu jikkumplimentaw ferm lil xulxin. Mill-erba` lati tal-knisja, n-naħha ta' wara hija dik li għadha kif iproġettaha l-Perit Bonnici u huwa għalhekk li hafna illum iqisu din in-naħha tal-knisja bħala waħda li ma taqbilx hafna mal-ġnub u l-faċċata tal-knisja, għaliex ma saru l-ebda żidiet fuq in-naħha ta' wara. Il-kampnari tal-Bażilika tal-lum huma wkoll parti mid-disinn originali ta' Bonnici. L-unika differenza bejn il-kampnari li naraw illum u dawk kif ipprincipjajhom Bonnici huma li kien inkluða speċi ta' apramorta bil-balavostri fuq il-gwarniċjun ta' fuq tal-kampnari. Din illum m'għadhiex hemm.

Illum nieħu pjaċir ferm inħares lejn dan it-tempju monumentali u nimmaġinah mingħajr iż-żjediet ta' Sciortino. B'għajn li illum umilment rat hafna mil-lenti arkitettonika tagħha jirnexxli nimmaġinah hekk kif bnieħ Bonnici u nirrealizza kemm kien disinn ta' perit li kien professionalment matur għaż-żminijiet li ghex fihom. Huwa għalhekk illi huwa importanti li nagħtu kull ġieħ lil dan il-bniedem ta' ħila li ta l-kontribut tiegħu lir-rahal tan-Nadur. Xieraq għalhekk li meta nsemmu t-tempju monumentali tan-Nadur niftakru u nsellmu lill-Perit Ĝuże` Bonnici.